

Кузьміна Т. В.,
викладач кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

АНАЛІЗ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ У КРАЇНАХ ЗАГАЛЬНОГО ПРАВА

ANALYSIS OF CRIMINAL LIABILITY OF INSTITUTE OF COMPANIES IN COMMON LAW COUNTRIES

Досліджується історія виникнення та розвитку інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб у системі common law, перший практичний досвід використання і його особливості.

Ключові слова: англосаксонська культура, загальне право, кримінальна відповідальність, юридична особа, штраф, деліктне право, винне вбивство, теорія отождествлення.

Исследуется история возникновения и развития института уголовной ответственности юридических лиц в системе common law, первый практический опыт использования и его особенности.

Ключевые слова: англосаксонская культура, общее право, уголовная ответственность, юридическое лицо, штраф, деликтное право, виновное убийство, теория отождествления.

The history and development of institute of criminal liability of companies in common law system is studied, also first practical experience of usage and its features.

Key words: Anglo-Saxon culture, common law, criminal liability, company, fine, tort law, culpable homicide, identification theory.

На сьогоднішній день досить дискусійною залишається проблема кримінальної відповідальності юридичних осіб, які можуть виступати в якості суб'єктів злочину, для кримінального права. Але як свідчить світова практика, кримінальна відповідальність юридичних осіб є ефективним методом боротьби з кримінальними правопорушеннями.

Як відомо, у світовій практиці склалися *три моделі регулювання інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб*:

1) у першій моделі юридична особа розглядається разом із фізичною особою в якості самостійного суб'єкта злочину. *Ця модель є найбільш поширеною, зустрічається як у країнах загального права, так і в країнах романо-германської правової сім'ї*;

2) друга модель визнає фізичну особу єдиною можливим суб'єктом злочину. У разі ж участі юридичної особи в злочині, що здійснюється фізичною особою в її інтересах, юридична особа разом із фізичною піддається кримінально-правовим обмеженням, але не покаранню;

3) третя модель ґрунтується на ідеї адміністративної відповідальності юридичних осіб за причетність до злочину. У теорії кримінального права вона дістала назву «квзікримінальна відповідальність юридичних осіб». *Ця модель характерна для країн, що займають помірну позицію відносно заходів дії на юридичних осіб* [7].

Пропонуємо більш детально розглянути саме першу модель даного інституту, початок зародження якого було покладено у країнах загального права.

дження якого було покладено у країнах загального права.

Отже, історія кримінальної відповідальності юридичних осіб, як кримінально-процесуального інституту, можна розглядати з двох точок зору:

1) з точки зору давнього Риму, який заклав основи континентального типу правової культури, де строго дотримувався принцип «Societas delinquere non potest» – товариства (юридичні особи) не можуть вчиняти злочинів та, відповідно, до них не може бути застосована кримінальна відповідальність;

2) з іншого боку, у нас є історія, яка походить не так здалеку, в порівнянні з древнім Римом. Це давня англосаксонська правова культура, яка заклала основу для виникнення кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Система **common law** (загальне право) – це та правова система, яка заклала основу для створення кримінальної відповідальності юридичних осіб. Ця теорія, як і перший практичний досвід застосування, поступово перейшла до континентального типу правової культури, де цей інститут мав подальший розвиток. Так, у Французькому ордонансі 1670 року спеціальна стаття передбачала відповідальність і покарання за злочини, вчинені громадами і корпораціями (юридичними особами).

Закони Англії є основним представником системи загального права і першими почали застосовувати інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб. Концепція кримінальної відповідальності

в Англії ґрунтується на принципі «Actus non facit reum, nisi mens sit rea» – «Для того, щоб утворити злочин, намір і діяння повинні збігатися», тобто, для виникнення кримінальної відповідальності повинні бути дотримані дві умови: actus reus (об'єктивна сторона кримінального злочину) і mens rea (суб'єктивна сторона злочину).

Історично кримінальне право Англії заперечувало можливість вчинення злочинів юридичними особами. Ще в 1250 р. Папа Інокентій IV заявив, що у корпорації немає душі [1, с. 226].

Крім того, в англійському праві існувала вимога, яка полягала в тому, що підсудний повинен особисто бути присутнім у суді. Деякі відомі вчені-юристи також виступали проти кримінальної відповідальності юридичних осіб. Наприклад, англійський юрист Едвард Турлоу (противник залучення колективних суб'єктів до відповідальності) в своїй промові стверджував, що у корпорації немає совісті, адже вона не має душі і тіла, яке можна покарати. В одній із справ Едвард Коук (юрист, великий теоретик і практик XVII століття) вказав, що корпорації не можуть зробити зраду, бути оголошені поза законом або відлучені від церкви, так як вони не мають душі [2, ст. 146].

Проте індустріалізація і економічний розвиток країни в середині XIX століття не могли не вплинути на кримінальне право. Так, англійські суди, які виступали проти кримінальної відповідальності юридичних осіб, змінили свою точку зору з таких причин:

1. Корпорації починають розглядатися в якості правових утворень, що відрізняє останні від створених їх індивідів і майна.

2. Суди схиляються до визнання їх відповідальними за кримінально карану бездіяльність і public nuisance («порушення громадського порядку») [3, ст. 146].

Уперше в 1842 році Судом королівської лави корпорація була звинувачена в порушенні обов'язку, що покладається на неї правом. Однак у подальшому подібні розгляди зустрічалися не так часто, швидше, вони були рідкісні через неясності застосовної процедури [3, ст. 146].

Однак із 1944 року корпорації в Англії притягуються до кримінальної відповідальності в якості виконавця або співучасника будь-якого злочину, незалежно від mens rea (суб'єктивної сторони злочину) [5, ст. 508]. У тому числі в судовій практиці «стала допускатися можливість засудження корпорації за всякий вчинений «нею» злочин [6, ст. 147].

Із кінця XIX і до початку XX століття англійські суди при прийнятті рішень керувалися «субститутивною» теорією (по-іншому, теорія «замісної відповідальності»), яка прийшла в кримінальне право з деліктного права [8, ст. 226–234]. Суть теорії можна виразити в такому: «нехай відповідає вищестоящий». Найчастіше застосування даної теорії було пов'язане з накладенням відповідальності на корпорацію за дії її працівників. На сьогоднішній день ця теорія застосовується тільки в трьох випадках:

1) якщо службовець організації здійснює public nuisance («порушення громадського порядку»);

2) кримінально караний наклеп (також здійснений службовцем);

3) «принцип делегування»: якщо закон накладає відповідальність на корпорацію як таку, то вона стає відповідальною за злочинні дії або бездіяльність тих, кому доручено ведення її справ.

Також застосовується й інша теорія – теорія ототожнення, яка зводиться до правила: «Той, хто контролює діяльність корпорації, втілює для цілей кримінального права в своїх діях (бездіяльності) саму корпорацію, так що остання стає кримінально відповідальною за його дії; сфера застосування теорії ототожнення практично не обмежена по колу злочинів, а засуджена на її основі корпорація може бути і як виконавець злочину, і як співучасник у його скоєнні». У 1957 році суддя лорд Деннінг заявив: «Компанія багато в чому може бути порівняна з людським тілом. Останнє має мозок і нервовий центр, який контролює все скоєне ним. Воно також має руки, які тримають інструменти і діють відповідно за вказівками їх центру. Деякі люди в компанії є просто слугами і агентами, тому не уявляють із себе нічого більше, ніж працюючі руки, і про них не можна сказати, що вони представляють розум або волю. Інші ж є директорами і менеджерами, які представляють спрямовуючий розум і волю компанії та контролюють скоєне нею. Психічний стан цих менеджерів є психічним станом компанії і розглядається правом за таке» [9, ст. 396].

Очевидно, що розробка і застосування теорії ототожнення призвели до відчутних зрушень в області кримінальної відповідальності корпорацій, серед яких найбільш значимим, безперечно, стало допущення кримінальної відповідальності корпорацій за злочинне людиновбивство як таке (просте вбивство) [10, ст. 156].

Як уже згадувалося вище, в англійському праві було встановлено правило, згідно з яким корпорації не могли бути притягнуті до відповідальності, що тягне приватне покарання. Корпорації несли кримінальну відповідальність за злочини, покаранням за які була виплата штрафу. Проте необхідно відзначити, що думки вчених розділилися.

Одні вважали, що корпорація не може нести відповідальність за злочин, що включає в себе елемент насильства над особистістю (будь-то просте вбивство або ж будь-який інший злочин); інші – що юридична особа може бути визнана кримінально відповідальною в тих же межах, що і фізична особа.

8 грудня 1994 року Судом Корони в місті Вінчестер було вперше засуджено юридичну особу за просте вбивство. Компанія «Кайт&ОЛЛ Лтд» (вона складалася з однієї людини) була засуджена до виплати штрафу, а фізична особа – до трьох років позбавлення волі за загибель чотирьох підлітків, що займалися рафтингом (компанія не забезпечила безпеку і досвідчену команду інструкторів).

У 2000 році Апеляційним судом було притягнуто до відповідальності Публічне акціонерне товариство

«Південно-західні потяги» за загибель семи людей (у результаті аварії пасажирського поїзда в Саутхолл у 1997 році). При цьому суд вказав, що єдиною підставою для залучення корпорації до відповідальності за просте вбивство є теорія ототожнення.

Найчастіше законодавці різних правових систем збігаються в думці про те, що корпорації можуть підлягати кримінальній відповідальності за діяння високопоставлених агентів корпорації, ради директорів, директора, керівника, інших посадових осіб, представників, органів.

Так, наприклад, у 2007 році у Великобританії був прийнятий Закон про корпоративне просте вбивство і корпоративне людиноубивство. Згідно зі ст. 1 Закону корпорація, державний орган, відділення поліції, товариство, профспілка чи асоціація роботодавців винна в скоєнні вбивства, якщо порядок організації або ведення її діяльності заподіює смерть людині і є грубим порушенням обов'язку дотримуватися обережності щодо померлої особи. Такий порядок організації або ведення діяльності корпорації здійснюється представниками вищого менеджменту, тобто особами, що відіграють значну роль у прийнятті рішень щодо організації або ведення всієї або важливої частини діяльності корпорації.

Як покарання Закон передбачає **штраф (fine)**, однак суд може винести наказ про **усунення недоліків** у діяльності організації (**remedial order**) і про **оприлюднення матеріалів справи (publicity order)**.

До речі, у Шотландії тільки в 2003 році Високий Суд Юстіціаріїв визнав, що корпорація може бути засуджена за «винне людиноубивство». Звернувшись до англійського кримінального права, Високий Суд Юстіціаріїв порадив порухувати можливим застосувати теорію ототожнення і визнати можливим для юридичних осіб нести відповідальність за «винне людиноубивство». Однак у цій справі сторона звинувачення не змогла встановити винну особу (використовуючи теорію ототожнення), яку можна було визнати відповідальною за те, що трапилося.

Як ми бачимо, кримінальна відповідальність юридичних осіб в Англії має багатовікову історію, за час якої мало місце і заперечення кримінальної відповідальності, і подальше її визнання. Зараз в Англії застосовуються лише дві теорії визнання юридичних осіб кримінально відповідальними (субститутивна теорія і теорія ототожнення). Однак у кінці минулого століття стали говорити про можливу необхідність реформування кримінальної відповідальності юридичних осіб, оскільки застосування зазначених теорій виявило наявність деяких недоліків і обмежень. Як приклад, пропонується використовувати так званий «збірний принцип», існуючий в американському кримінальному праві. В рамках даного підходу залучити корпорацію до відповідальності можна шляхом «складання» злочинних дій і mens rea працівників (коли злочинних дій і mens rea кожного працівника недостатньо для відповідальності юридичної особи).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Laurel J. Harbour and Natalya Y. Johnson. Can a Corporation Commit Manslaughter Recent Developments in United Kingdom and United States. «Defense Counsel Journal», Jul 2006.
2. Есаков Г.А. Уголовная ответственность юридических лиц за убийство по английскому и шотландскому уголовному праву // Научные труды МГЮА. – М.: Изд-во МГЮА. – 2005. – № 1.
3. Есаков Г.А. Указ. соч.
4. Zuzana Medelská Tkáčová. Aktuálne otázky trestnej zodpovednosti. zborník príspevkov z vedeckej konferencie. Paneurópska vysoká škola, Bratislava 26. – 30. máj 2014.
5. Guy Stessens. Corporate criminal liability: a comparative perspective. «International and Comparative Law Quarterly» 17 Jan 2008. – P. 493–520.
6. Есаков Г.А. Уголовная ответственность юридических лиц за убийство по английскому и шотландскому уголовному праву // Научные труды МГЮА. – М.: Изд-во МГЮА. – 2005. – № 1.
7. Усманов Ю.А. Наукова стаття. Інтернет доступ: <http://www.pravoconsult.com.ua/author/admin/>.
8. Laurel J. Harbour and Natalya Y. Johnson. Can a Corporation Commit Manslaughter Recent Developments in United Kingdom and United States. «Defense Counsel Journal» Jul 2006.
9. Есаков Г.А. Англо-американское уголовное право: эволюция и современное состояние общей части. – М.: ТК Велби // Изд-во «Проспект», 2007. – 736 с.
10. Есаков Г.А. Уголовная ответственность юридических лиц за убийство по английскому и шотландскому уголовному праву // Научные труды МГЮА. – М.: Изд-во МГЮА. – 2005. – № 1.